

Tehranə Səyyad qızı Xudaverdiyeva
Naxçıvan Dövlət Universiteti, baş müəllim
t.salmanova001@gmail.com

NAĞILLARDA ZAMAN VƏ MƏKAN FORMULLARININ SEMANTİK VƏ PRAQMATİK FUNKSİYALARI

Xülasə

Zaman və məkan formulları nağıllara sadəcə bədii gözəllik gətirmir, eyni zamanda onun təşkilində, formalaşmasında da yaxından iştirak edir. Məhz bu xüsusiyyətlərinə görə, zaman və məkan elementləri həm də nağıl janrının fərqləndirici əlaməti kimi çıxış edir. Bundan çıxış edərək, məqalədə Azərbaycan nağıllarındakı zaman və məkan markerlərinin səciyyəsi verilmiş, onların semantik və pragmatik xüsusiyyətlərindən bəhs olunmuşdur.

Açar sözlər: formul, zaman, məkan, funksiya, janr

Semantic and pragmatic functions of time and space formulae

Summary

The formulas of time and space bring to fairy tales not only artistic beauty, but also take an active part in its arrangement and formation. Due to these features, namely the elements of time and space also act as a

distinguishing feature of the fairy tale genre. Based on this features, the article describes the characteristics of time and space markers in Azerbaijani fairy tales and discusses their semantic and pragmatic features.

Keywords: *formula, time, space, function, genre*

Folklor əsərlərinin dili həmişə tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir. Hər bir folklor janrının özünəməxsus poetik çuxası olduğu kimi, ifadə və təsvir vasitələri də vardır. Süjetlər nə qədər beynəlxalq səciyyə kəsb etsə də, təsvir vasitələri, formullar bunun əksinə olaraq milli səciyyə daşıyır və xalqın milli irsidir. Folklorun dili ənənəvidir. Bu ənənəvilik özünü formullarda göstərir. Nağıl formulları sadəcə bədii təsvir vasitələri deyil, eyni zamanda nağılın poetik sistemini təşkil edən komponentlərdən biridir. Onlar janrın poetik tələbi əsasında formalaşır. Ona görə nağıl janrından asılı olaraq formulların səciyyəsi dəyişə bilər. Fərqli şəkildə ifadə olunmalarına baxmayaraq, nağılçılıq ənənəsinin yaradıcılıq gücünü əks etdirir.

İnisial formulların nağıl strukturunda rolu böyükdür. O.A.Eqorovanın ifadə etdiyi kimi, başlanğıc formulları nağıllarda olduqca əhəmiyyətli rol oynayır – bu o qədər əhəmiyyətli və vacib nağıl markeridir ki, auditoriyanın diqqətini cəlb edir, gündəlik həyat qayğılarından müvəqqəti olaraq ayırır, sehirli bir ab-hava, real zaman və məkandan uzaqlıq hissi yaradır (8, 86). İnisial formullar sadəcə giriş funksiyası yerinə yetirmir, eyni zamanda nağılda cərəyan edən hadisələrin zamanı, yeri, nağılın əsas iştirakçıları haqqında məlumatları özündə ehtiva edir.

Azərbaycan inisial formulları N.Roşiyannın təqdim etdiyi sistemə uyğun olaraq dörd elementdən ibarətdir:

1. Hadisələrin baş verdiyi zaman
2. Hadisələrin baş verdiyi yer
3. Qəhrəmanın mövcudluğu (əsas qəhrəmanın nağıla qoşulması, onun xarakterik əlamətlərinin verilməsi).
4. Təhkiyənin gerçəkliyi və yaxud ironik formul.

İnisial formullar həm kompozisiya elementi kimi çıxış edir, həm də semantik yükü vardır. İnisial formullar hadisələrin cərəyan etdiyi yer və zaman haqqında, nağılın əsas iştirakçıları haqqında məlumat verir, söyləyicinin nağıl mətninə münasibətini ifadə edir. İnisial formulların özləri də struktur elementlərinə görə sadə və mürəkkəb olmaqla iki qrupa ayrılır. Sadə formullar yuxarıda qeyd olunan komponentlərdən bir və ya ikisi əsasında təşkil olunur. Azərbaycan nağıllarında sadə inisial formullar daha geniş yayılmışdır. Belə formullarda əsas iştirakçılar haqqında məlumat verilir. Mürəkkəb formullar isə ən az üç komponentin iştirakı ilə qurulur. Belə formullarda qəhrəmanın mövcudluğundan əlavə hadisələrin zamanı və məkanı, söyləyicinin nağıl mətninə münasibəti də ifadə olunur. “Biri var idi, biri yox idi, bir qarı var idi” Azərbaycan nağıllarında ən geniş yayılmış inisial formuldur.

Məlumdur ki, nağıllar əsasən uzun qış gecələrində ifa olunub. Nağıl gecələri, təbii ki, birdən birə nağılla başlamırdı. Belə məclislərdə ilk növbədə gündəlik məişət qayğılarından söhbət edilir, ölkədə, məmləkətdə baş verən hadisələrdən danışılar, yalnız məclisin müəyyən məqamında nağıla keçid edilərdi. Həmin keçidi yaratmaq, auditoriyanı danışılacaq mətnə kökləmək üçün söyləyici nağıla başlamazdan əvvəl pişrovlar söyləyər, dinləyicilərin diqqətini danışılacaq mətnə cəlb edərdi.

Tədqiqatçıların da ifadə etdiyi kimi, pişrovların nağılın məzmunu ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Onların məqsədi auditoriyanın diqqətini toplamaq, dinləyiciləri söyləniləcək mətnə kökləməkdən ibarətdir. Pişrovlar ritmikliyi, daxili qafiyələnmələri ilə seçilir. Onlar bir qayda olaraq yumoristik məzmununda olur və dinləyicilərin diqqətini toplamağa, onları əyləndirməyə xidmət edir. Pişrovlar həm də nağıldan kənarda da müstəqil şəkildə mövcuddur, müstəqil şəkildə ifa olunurlar. Yalan üzərində qurulmuş qaravəlli mətnləri (TR¹ 1716, TR 1892, 1920) buna misal ola bilər. Söyləyicilər həmin qaravəlli mətnlərindən həm nağılın əvvəlində pişrov kimi istifadə edir, eyni zamanda nağıldan kənarda onları müstəqil şəkildə ifa edirlər.

Bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, inisial formullar sadəcə giriş funksiyası yerinə yetirmir, eyni zamanda nağıldakı hadisələrin zamanı, yeri, nağılın əsas iştirakçıları haqqında da məlumatları özündə ehtiva edir. İnisial formullardan nağılda bəhs olunan hadisələrin zaman və məkan koordinatları verilir. Bu formullarla ifadə olunan zaman nağıl bitənə qədər davam edir. “Biri var idi, biri yox idi” formulu ilə başlayan nağıl zamanı “onlar yedi-ıçdı yerə keçdi, siz də mətləbinizə çatın” formulu ilə tamamlanır.

Məlumdur ki, nağıllarda hadisələr qeyri-müəyyən məkanda cərəyan edir. Məkanın qeyri-müəyyənliyi “bir kənddə”, “bir vilayətdə”, “bir məmləkətdə” kimi kəlmələrlə ifadə olunur. Bu məqsədlə qeyri-müəyyənlik ifadə edən “bir” kəlməsindən istifadə olunur. Hadisələrin xəyali zaman və məkana bağlanması əslində zaman və məkanın qeyri müəyyənliyindən irəli gəlir. Məlum formullar paradoksal vəziyyətlərdən, müəyyən varlıqlara onların təbiətinə xas olmayan xüsusiyyətlər şamil etməklə qurulur.

¹ Rüstəmzadə İ. Azərbaycan nağıllarının süjet göstəricisi. Bakı: “Elm və təhsil”, 2013, 368 s.

Məkanlar bəzən mənsubiyyət ifadə edən kəlmələrlə də ifadə olunur. Daha dəqiq desək, məkan sahibinin adı ilə də təqdim olunur. Məsələn İspin şahın məmləkəti, zərgərin şəhəri, Dəşgüvarın vilayəti və sair. Məkanların mənsubiyyət bildiren sözlərlə ifadə olunması həmin məkanların qeyri-müəyyənliyindən irəli gəlir. Bununla həmin məkanlar bir qədər konkretləşdirilir.

Bunlardan əlavə, nağıllarda bir çox məkanlar konkret coğrafi adlarla verilir.

Formullar sadəcə hadisələrin aid olduğu zaman və məkanı ifadə etmir, eyni zamanda mətnin janrını da müəyyənləşdirməyə kömək edir. Başqa sözlə, hər bir nağıl janrının onun ideya-məzmununa uyğun olaraq özünəməxsus inisial formul anlayışı vardır. Formulla nağılın məzmunu bir-birini tamamlayır. Ona görə eyni inisial formullara fərqli janrlarda rast gəlmək mümkün deyil. Məsələn, sehrli nağıllarda hadisələr qeyri-müəyyən bir zamana bağlanılır. “Göy imamın belində, Məmmədnəsir tinində” kimi xəyali zaman və məkan formunun işlədilməsi əslində sehrli nağıl zamanının qeyri-müəyyənliyindən irəli gəlir. Ondan fərqli olaraq dini nağıllarda zaman və məkan daha konkret səciyyə kəsb edir, hadisələr Gəncə, Məkkə kimi konkret məkanlarda cərəyan edir. Hadisələr hansısa peyğəmbərin dövrünə bağlanılır. Dini nağıllarda mətnin başlanğıcında bəzən zaman formulu verilmir, amma hadisələrdən, nağılın əsas iştirakçılarından hadisələrin hansı peyğəmbərin dövründə baş verdiyini təxmin etmək olur. Zaman və məkanın konkretləşdirilməsi əslində mətnin gerçəkliyinə, orada bəhs olunan hadisələrə inamı artırır.

Zaman formullarında hadisələrin uzaq keçmişdə baş verdiyi ifadə olunur. Nağıllarda zaman formulları ya əyyami sabiqdə, keçmiş zamanda formullarından istifadə olunaraq verilir, ya da keçmiş zaman şəkilçiləri ilə verilir. Zaman formullarının işlənmədiyi nağıllarda isə hadisələrin zamanı “idi”, “imiş” hissəcikləri vasitəsi ilə ifadə olunur.

Sehrli nağıllarda zaman dəqiq ifadə olunmur, hadisələr adətən qeyri-müəyyən zamanda cərəyan edir. Məhz bu səbəbdən inisial formullarla hadisələrin uzaq keçmişdə cərəyan etdiyi diqqətə çatdırılır. Söyləyici özü də nağıl zamanının indiki zamandan fərqləndiyini başa düşür. Ona görə tez-tez “o vaxtı”, “o vaxtlar” kimi formullardan istifadə edərək nağıl zamanının fərqliliyini diqqətə çatdırır.

Sehrli nağıllarda hadisələrin cərəyan etdiyi zaman “keçmiş əyyamda”, “əyyami sabiqdə”, “qədim zamanda”, “keçmiş qərində”, “əyyami qədimdə” kimi formullarla ifadə olunur. Zaman formullarının böyük əksəriyyəti qeyri-müəyyən xarakter daşıyır, sadəcə olaraq həmin formullarla hadisələrin uzaq keçmişdə baş verdiyinə işarə olunur. Zaman ifadə edən formullara diqqət yetirdikdə görürük ki, onlar arasında elə bir ciddi məna fərqi yoxdur, hamısı sinonim ifadələrdən təşkil olunub. Formulun birinci tərəfi keçmiş, qədim, sabiq kimi sinonim sözlərdən, ikinci tərəfi isə zaman, qərində, əyyam kimi məna bir-birinə yaxın ifadələrdən təşkil olunur. Zaman formullarının təmsalında görürük ki, formullar daşlaşmış ifadələr deyil. Öz funksiyasını, əsas məzmunu qoruyub saxlamaqla forma baxımından dəyişə bilirlər. Bundan əlavə, “günlərin bir günündə” kimi əvvəlki formullarda fərqlənən zaman formullarına da rast gəlinir. “Əyyami-sabiqdə” kimi bəzi formullar izafi birləşməylə verilib.

İnsial formulların tərkibində yer alan formullardan biri də Allahın varlığını, təkliyini ifadə edən “Allahdan başqa heç kim yox idi” ifadəsidir. Bir çox tədqiqatçılar həmin elementin miflərdən qalma olduğunu və onunla ilkin yaradılış anına işarə olunduğunu qeyd edirlər. Həmin elementin nağıllardakı variantlarını gözdən keçirdikdə görürük ki, əslində bu elementin ilkin yaradılışla heç bir əlaqəsi yoxdur, sadəcə olaraq Allahın təkliyini, varlığını ifadə etməyə xidmət edir. Həmin elementin nağıllardakı variantı da bu təsbitin nə qədər doğru olduğuna şahidlik edir: “yaradan bir idi, bəndəsi çox idi”, “Allah var idi, şəriki yox idi”. “Allahdan başqa heç kim yox idi” formulu da sadalanan bu variantlarla eyni kontekstdə işlənir, ona görə ona fərqli məna verib başqa bir anlam çıxarmaq düzgün deyil. Sadaladığımız formullarda ifadə olunan fikrin bir qədər fərqli tərzdə ifadəsindən başqa bir şey deyildir.

Bəzi nağıllarda hadisələr xəyali zaman və məkana bağlanılır. Bu məqsədlə “göy imamın belində, Məmmədnəsir tinində”, “xoruzun belində” kimi formullardan istifadə olunur. Xəyali zaman və məkan formulları ancaq sehrli nağıllar üçün xarakterdir. Hadisələrin xəyali, uydurma bir zamana bağlanması tədqiqatçıların fikrincə, nağılda bəhs olunan əhvalatın gerçəkliyini şübhə altına alır. O.A.Eqorovun fikricə isə, ironik formullar qeyri-adi bir ab-hava yaradır, dinləyiciləri gündəlik məişət qayğılarından xilas olmağa, nağılın sehrli dünyasına dalmağa xidmət edir (8, 88). N.Roşianunun V_2 şəklində ifadə etdiyi təhkiyənin gerçəkliyini şübhə altına salan formulun Azərbaycanda yalnız bir neçə variantı qeydə alınmışdır. O da “göy imamın belində, Məmmədnəsir tinində” şəklində ifadə olunmuşdur. Variantlarının olmaması, yalnız bir neçə nağılda rast gəlinməsi bu formulun çox yayılmadığını göstərir. Nağılda cərəyan edən hadisələrin gerçəkliyini şübhə altına alan bu formul yalnız sehrli nağıllar üçün xarakterikdir.

İronik formulların Azərbaycan nağıllarında inkişaf etməməsi əslində nağılın əvvəlində söylənilən pişrovların geniş yayılmaması ilə bağlıdır. Çünki V_2 formuluna adətən pişrovların tərkibində rast gəlinir. Ona görə N.Roşianu pişrovların geniş yayıldığı Türkiyə türklərinin nağıllarından V_2 formuluna dair xeyli misal

gətirdiyi halda, Azərbaycan nağıllarından cəmi bir örnək verməklə kifayətlənir. Beş cildlik “Azərbaycan nağılları” toplusundan tapdığımız bir formulu da bura əlavə etsək, cəmi iki nümunə gətirmək mümkündür. Beş cildlik “Azərbaycan nağılları” toplusunda pişrov adlandırılan biləcəyimiz 13 nümunə vardır ki, onun 11 eyni pişrovların müəyyən variant fərqi ilə təkrarıdır. Zəngin pişrov nümunələrinin olmaması əslində onların o qədər də yayılmadığını göstərir.

Söyləyici nə üçün öz mətnini bizə uydurma, yalan kimi təqdim etməlidir? Əslində yaxşı söyləyicinin ilk vəzifəsi, hətta söylədiklərinin gerçəkliklə heç bir əlaqəsi olmadıqda belə onları gerçəklik kimi çatdırmaq, dinləyiciləri söylədiklərinə inandırmaqdır. Maraqlıdır ki, sehirli nağıllarda biz bunun əksi ilə qarşılaşırıq. Söyləyici söylədiyinin yalan olduğunu gizlətmir, hətta bu fikri auditoriyaya da aşılayır. Əslində, söyləyici bununla təkcə söylədiklərinin yalan olduğunu vurğulamır, eyni zamanda auditoriyanı buna hazırlayır. Nağılın gerçəkliklə uyuşmayacağını, fantastik, insan ağılının qəbul etmədiyi şeylərlə qarşılaşacaqlarını qabaqcadan onlara təlqin edir. Bir növ auditoriyanı fantastik, qeyri-real kimi görünəcək hadisələrə hazırlayır. Nağılın sonunda isə dinləyiciləri nağılın fantastik, sehirli, ovsunlayıcı dünyasından çıxarıb onları yenidən real həyata qaytarır.

Müasir dövrdə toplanmış nağıl mətnlərinə diqqət yetirdikdə, əksəriyyəti quru, bədii formullardan kasad, estetik baxımdan zəif mətnlərdir. Söyləyici sadəcə ata-babasından eşidib, hafizəsində saxladığı mətnin quru məzmununu nəql edir. Müasir nağılların bu dərəcədə zəifliyinin əsas səbəblərindən biri də formullardan, demək olar ki, istifadə olunmamasıdır. Çünki ənənəvi formullar bədii keyfiyyətləri ilə nağıla bir estetiklik gətirməklə yanaşı, nağıl mətninin təşkilində də yaxından iştirak edirlər.

Final formullar da nağıl strukturunda olduqca sabit mövqeyə sahibdir, ibrətamiz məzmun kəsb edir, nağıl zamanından real zamana keçid rolu oynayırlar. Final formulları inisial formullara əks mövqedə durur. Əgər inisial formullar dinləyicini nağılın fantastik dünyasına kökləməyə xidmət edərsə, final formullar dinləyiciləri bu dünyadan ayırmağa, onları yenidən real həyata qaytarmağa xidmət edir. Ona görə də söyləyici özünün nağıl qonaqlığında iştirak etdiyini, yeyib-içdiyini, amma qarnına bir şey getmədiyini bildirir. Əslində söyləyicinin ironik tərzdə ifadə etdiyi bu formul dinləyicini nağıl zamanından ayırır, söylənilənlərin bir nağıl olduğuna vurğu edilir və onları yenidən real zamana qaytarır.

Son illər Cəlilabad rayonundan toplanmış bir nağılda söyləyici mətni “mən də onlardan sizə xəbər gətirdim” formulu ilə tamamlayır. Söyləyici bu formulla özünü hadisələrin şahidi kimi qələmə verir. Sanki hər şey onun iştirakı ilə baş vermiş, o da görüb-götürdüklerini dinləyicilərə nəql edir, onlara çatdırır. Söyləyicinin özünün hadisələrin şahidi kimi qələmə verməsi, əslində nağıla gerçəklik donu geyindirmə, nağılda danışılanların həqiqət olduğuna dinləyiciləri inandırmağa xidmət edir.

Final formulları nağılın bitdiyini ifadə etməklə yanaşı, həm də kifayət qədər dayanıqlı struktura sahibdir. Onlar ya ibrətamiz məzmun kəsb edir, ya da alqış və dualardan ibarət olur.

Bir epizoddan digər epizoda keçəndə söyləyici zaman formullarından istifadə edir. Bu məqsədlə söyləyicilər “günlərin bir günü”, “aradan bir müddət keçəndən sonra” kimi formullardan istifadə edir. Bu formullardan hər hansı birinin işlənməsi yeni bir epizodun və ya yeni bir hadisənin süjet xəttinə qoşulduğunu bildirir. Bir epizoddan digərinə keçərkən də söyləyici dəqiq deyil, qeyri müəyyən zaman formullarından istifadə edir.

Formulların işlənməsi şifahi ənənənin təbiətindən irəli gəlir. Folklor mətni ifa prosesində yaranır. Söyləyici onu nə qədər şifahi ənənədən mənimsəsə də, onu ifa prosesində yenidən yaradır, auditoriyanı nəzərə alaraq onu qısaldır və ya uzadır. Başqa sözlə, folklor əsərinin ifası həmişə yaradıcılıq üstə olmuş, yaddaşın əsəri deyil. Folklor mətninin yeni variantının yaranması söyləyicinin yaddaşında müəyyən formullar ehtiyatının olması ilə müəyyən edilir. Həmin formullar vasitəsilə söyləyici mətni yenidən qurur. Bu qeydlərdən çıxış edərək deyə bilərik ki, formullar peşəkar nağılçıların yaradıcılığı üçün xarakterikdir. Söyləyici formulları ənənədən mənimsəyir, amma onları olduğu kimi təkrarlamır, vəziyyətə, situasiyaya görə, auditoriyanı nəzərə alaraq onları dəyişdirir, variantlaşdırır. Nəticədə ənənəvi formulların yeni variantları formalaşır. Günümüzdə toplanan nağıllarda ənənəvi formulların sayının azalması, demək olar ki, işlənməməsi, onu deməyə əsas verir ki, formullar peşəkar söyləyicilər üçün xarakterikdir. Belə söyləyicilər ənənədən nağıl süjetləri ilə yanaşı formulları da mənimsəyir, nağılı söyləyərkən onlardan istifadə edir, auditoriyanı nəzərə alaraq onları dəyişdirir, variantlaşdırır. Belə formullar söyləyiciliyə yeni başlayan nağılçılar üçün deyil, öz sahəsində püxtələşmiş, təcrübəli naqallar üçün xarakterikdir. Çünki yeni söyləyiciliyə başlamış şəxs özündən əvvəlkiləri yamsılamaqla, təqlid etməklə nağıl ifaçılığına başlayır, püxtələşdikcə öz dəsti-xəttini, üslubunu formalaşdırır, nağıl mətninə daha peşəkar yanaşır. Müasir dövrdə toplanan nağıllarda ənənəvi formulların çox az işlənməsi də bu fikri bir daha təsdiq edir. Günümüzdəki nağılçılar peşəkar nağılçı deyil, başqa təbirlə desək, həvəskar nağılçılardır. Onlar güclü hafizələri sayəsində uşaq ikən yaşlıların, valideynlərinin söylədiyi nağılları yadda saxlamış, sadəcə, ailə ortamında, söhbət

düşdükdə həmin nağılları ifa etmişlər. Peşəkar ifaçılar olmadığından onların bir çoxu ənənəvi formullara ümumiyyətlə maraq göstərməmiş, ona nağılın həcmi artırmağa xidmət edən vasitə kimi baxmışlar.

Beləliklə, nağıl formullarının semantik və pragmatik funksiyaları onların nağıl strukturunda nə qədər əhəmiyyətli rol oynadığını, hətta janrın təyinedici əlaməti kimi çıxış etdiyini göstərir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan nağılları. Beş cildə, I cild. / Toplayıb tərtib edən: Hənəfi Zeynallı. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2005, 360 s.
2. Azərbaycan nağılları. Beş cildə, II cild. / Tərtib edən Məmmədhüseyn Təhmasib. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2005, 296 s.
3. Azərbaycan nağılları. Beş cildə, III cild. / Tərtib edən Əhliman Axundov. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2005, 296 s.
4. Azərbaycan nağılları. Beş cildə, IV cild. / Tərtib edən Əhliman Axundov. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2005, 336 s.
5. Azərbaycan nağılları. Beş cildə, V cild. / Tərtib edən Nürəddin Seyidov. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2005, 304 s.
6. Герасимова Н.М. Пространственно-временные формулы русской волшебной сказки / Русский фольклор. Т. 18. Л.: “Наука”. 1978, с. 173-180.
7. Герасимова Н.М. Формулы волшебной сказки (к проблеме стереотипности и вариативности традиционной культуры) // Советская этнография. 1978, № 5, с. 18-28.
8. Егорова О.А. К вопросу о национальном своеобразии начальных формул сказок Британских островов // Филологические науки. Вопросы теории и практики. В 2-х ч. Ч. 1. Тамбов: Грамота, 2017, № 4 (70), с. 86-89.
9. İsgəndərova V. Ənənəvi nağıl formulları (Azərbaycan və Türkiyə nümunələri əsasında), Bakı: “Elm və təhsil”, 2014, 202 s.
10. Рошину Н. Традиционные формулы сказки. М.: “Наука”, 1974, 216 с.
11. Rüstənzadə İ. Azərbaycan nağıllarının süjet göstəricisi. Bakı: “Elm və təhsil”, 2013, 368 s.

DOI: 10.36719/2020/BEK/01/148-150

Nahida Abulfaz Haydarova
Nakhchivan State University, teacher
nahida.mammadova@yahoo.com

ADJECTIVES WITH TEMPORAL SEMANTICS IN ENGLISH LANGUAGE

Summary

In the article the writer presents the consequences of the near examination of the semantics and working of the transient descriptive words in the precepts of English language which have various structures and offers her typology of correlation which empowers to uncover the fundamental regularities of the working of the modifiers with the worldly significance in the adages of English language. The typology offered can likewise be utilized for the examination of the worldly descriptive words when all is said in done.

Key words: *adjectives, temporal, language, semantic, examination*

İngilis dilində temporal semantika ilə sifətlər

Xülasə

Məqalədə müəllif fərqli quruluşa sahib olan ingilis dilinin tövsiyələrində semantikanın və keçid təsviri sözlərin işlənilib hazırlanmasının nəticələrini təqdim edir və ona korrelyasiya tipologiyasını təklif edir ki, bu da ingilis dilinin atalar sözlərində dünyəvi məna daşıyan dəyişdiricilərin işinin əsas qanunlarını aşkar etməyə imkan verir. Təqdim olunan tipologiyadan hər şey hərəkətdə deyildiyi zaman dünyəvi təsviri sözləri öyrənmək üçün də istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: *sifətlər, temporal, dil, semantika, araşdırma*

Introduction

Time belongs to the defining categories of human consciousness, therefore, it has long been an object of study from different points of view and in different aspects, in particular from the point of view of the field principle of the systematic organization of language units in the English language and the functional specificity of English temporal words.

Adjectives with a temporal meaning in the language record the temporary localization of events, phenomena, objects.

This study revealed both general and different in the functioning of temporal adjectives in the English language, which is explained by the universality of the linguistic category “temporality” and the different structure of the studied languages.

In domestic and foreign linguistics, the reference of temporary forms has become the subject of research by many scientists.

The theory of temporal reference is based on the concept of an explicit or implicit reference point, or moment of speech, introduced by G. Reichenbach, coinciding with the moment of speech, or represented by another moment in the past or in the future with respect to MR, or as an additional event (Reichenbach H.). An explicit reference point can be represented by the moment of speech (non-channel “nunc”) or another reference point (thin-channel “tunc”).

The functional-semantic field of temporality is represented by both verbal (nuclear) and non-verbal (peripheral) means. Temporal meaning can be conveyed by any part of speech, including the noun, adjective, and preposition using transposition. The referential features of nouns and prepositions in English and Russian are studied in Rakhmatullina D.E. (Rakhmatullina D.E.,2009).

Meier determined the referential status of nouns based on the material of the English and German languages . (Meier, Cécile, 2003b) The adjective name is related to the denotation only through the noun defined by it, therefore, it will be considered in bicomposite structures with the determined noun. This article analyzes adjectives with a temporal meaning of following in adjective-nominal constructions in the secondary syntactic function of a circumstance, as well as in the primary syntactic function of defining a noun-actant. At the deep semantic level, the analysis is carried out taking into account the initial reference, reference and situational-reference moments. The latter is a linear interval, or a directly-autonomous segment between the initial event and the reference moment, giving the expression an additional temporal characteristic.

A large group of adjectives are action names derived from verbs with internal following semantics, in a suffix way: to predict → predict-able, to calculate → (in) calculable, to expect → expectant, to impend → impending and are considered motivated verbs, since they express the meaning categorically characteristic of another part of speech, with the same lexical meaning. Names denoting action go against their categorial semantics, preserving traces of their derivational history in the semantic structure, i.e. connection with the unit that motivated him. (Stepanov U.S.,2011)

A similar phenomenon is considered as one of the types of transposition or syntactic derivation, in which the derivative word differs from the derivative not in lexical meaning, but in syntactic properties. Schwarzschild R. believes that in an act of transposition, the action acquires the meaning of not simple, but definitely stopped action (Schwarzschild, R., 2004). Thus, action names are a variation of a certain semantic type of organization of a sentence that connects positive nominations, i.e. names of events or conditions with a time extension or included in a specific time sequence.

When defining verbal word-formation models, it is not enough to indicate the nature of the generating basis; it is also necessary to clarify the typical lexical meaning of these foundations. Being a “layout” of a sentence denoting a specific situation, the verb has relational semantics. In the formation of the semantic structure of a sentence, the semantics of a verb predicate is recognized as one of the important factors. According to Reformatsky A.A., some derivational types are closely related to narrow lexical-semantic groups of words (Reformatsky A.A.,2009). The lexical-semantic groups (LSG) of words combine the words of one part of speech, in which in addition to the general grammatical sem, there is at least one more common seme-categorically-lexical (classem, archisem), which does not have special formal means of expression.

(1) Nicole was a force - not necessarily well disposed or predictable like her mother –an incalculable force (Fitzgerald F.S. Tender is the night).

(2) New-looking baggage went to fall him; presently prospective passengers, with dark little bodies, were calling: “Jew-uls-Hoo-oo!” in dark piercing voices (Fitzgerald F.S. Tender is the night).

(3) However, everything had happened - Abe’s departure and Mary’s impending departure for Salzburg this afternoon had ended the time in Paris (Fitzgerald F.S. Tender is the night).

Recognizing the opinion of Schwarzschild about the “reflected” values in the derivative of the verb action names, using the semantic deployment method, we denote the values of adjectives: expectant - something that we expect to happen / appear / arrive in future, predictable - something we can predict to exist in future.(Schwarzschild, R., 2004)

Therefore, in this group of adjectives, we can distinguish the future archisem. These adjectives are capable of performing adjective-noun combinations in their primary syntactic function of determining an actant. Having the property of minimized predicativity, they actualize the importance of following a hidden proposition included in the meaning of the future archisem uniting them: future → events, phenomena and actions that are expected to happen in the future.

It should be noted that in the above examples, the named adjectives are the reference point for the initial support implicit (1) or explicit (2, 3). In example (1), the value of the temporal repetition is expressed relative to the implicit non-initial initial reference point present, in examples (2) the thin initial reference point is expressed by the verb predicate (went, felt oppressed), in example (3) - by the noun (departure). In example (3), an additional temporal qualifier of the statement this afternoon appears, which gives the latter the semantics of the temporal following and serves as a situational-support component. Adjectives predictable, prospective, impending are referential components with primary temporal semantics. As a result of semantic-syntactic reconstructions, one can imagine ideal semantic statements of sentences (1-3), actualizing the secondary function of the circumstance in these adjectives:

- (1) predictable force → force of actions can predict for the future;
- (2) prospective passengers → people he'll travel with in the future;
- (3) impending departure → departure planned for this afternoon;

Thus, verbal adjectives are able to express the temporal meaning of following in adjective-nominal constructions in the secondary syntactic function of a circumstance, as well as in the primary syntactic function of defining a noun-actant. At the deep semantic level, these adjectives are predominantly a referential component, the initial-supporting component of which is expressed by a verb predicate, defined by a noun, or implicitly and restored by the method of semantic primitive.

Possessing the property of minimized predicativity, action names actualize the meaning of following a hidden proposition included in a given word and act in the primary syntactic function of determining an actant.

Reference

1. Rakhmatullina D.E. Semantics and referential features of nouns and prepositions with temporal meaning of following in English and Russian (comparative analysis): dis.cand.phil. sciences. Kazan, 2009.220 p.
2. Rakhmatullina D.E. The categorical meaning of temporary following in English nouns // Scientific Thought of the Caucasus. 2009. issue 4. p. 146–148.
3. Reformatsky A.A. Introduction to linguistics. M., 2009.
4. Reichenbach H. Elements of symbolic logic. New York, Mac-Milan, 1987, 444 p.
5. Stepanov U.S. Fundamentals of General Linguistics. M., 2011.
6. CE Longman Dictionary of Contemporary English. - Harlow, Longman
7. Meier, Cécile. 2003b. The meaning of too, enough and so...that. Natural Language Semantics 11, pp.69-107.
8. Schwarzschild, Roger. 2004. Scope Splitting in the Comparative. Ms. MIT Colloquium.